

Михальченко Г.Г.

д-р екон. наук, доцент, професор,
Навчально-науковий професійно-педагогічний інститут
Української інженерно-педагогічної академії
mikhailchenko@i.ua

Михальченко А.Г.

д-р экон. наук, доцент, профессор,
Учебно-научный профессионально-педагогический институт
Украинской инженерно-педагогической академии

Mikhailchenko G.G.

doctor of economic sciences, associate professor,
Educational scientific professional pedagogical Institute
Ukrainian Engineering Pedagogics Academy

БІДНІСТЬ ЯК ВИКЛИК РОЗВИТКУ КРАЇНИ

БЕДНОСТЬ КАК ВЫЗОВ РАЗВИТИЮ СТРАНЫ

POVERTY AS A CHALLENGE FOR THE DEVELOPMENT OF THE COUNTRY

У статті розглянуто бідність як багатогранне поняття та доведено, що особливостю сучасної бідності є те, що вона в багатьох випадках виступає гальмом майбутнього розвитку населення та країни, враховуючи її вплив на погіршення якості людського капіталу. Автором розглянуто основні причини бідності та проаналізовано стан бідності в Україні. На основі проведеного дослідження обґрунтовано основні напрями удосконалення системи науково-обґрунтованих заходів, які повинні враховувати специфіку, особливості формування та поширення бідності для її подальшого подолання.

В статье бедность рассмотрена как многогранное понятие и доказано, что особенностью современной бедности является то, что она в большинстве случаев замедляет дальнейшее развития населения и страны, учитывая ее влияние на ухудшение качества человеческого капитала. Автором рассмотрены основные причины бедности и проанализировано состояние бедности в Украине. На основе проведенного исследования обоснованы основные направления совершенствования системы научно-обоснованных мер, которые должны учитывать специфику, особенности формирования и распространения бедности для дальнейшего ее искоренения.

In the article, poverty is considered as a multi-faceted concept, which may vary depending on a number of subjective and objective factors. It is proved that the feature of modern poverty is that, in many cases, it slows down the future development of the population and the country. Taking into account the fact, that a significant part of the population of Ukraine considers itself to be poor, the problem of overcoming or reducing poverty is extremely important and urgent for society. The purpose of the article is to study poverty as the main challenge of the country's development, i.e. a factor, determining the socio-economic level of the country and affects the deterioration of the quality of human capital, determining the main reasons for its increase and substantiating the possibilities of overcoming it in the short and long term. The author reviews the main causes and analyzes the poverty situation in Ukraine according to various indicators. On the basis of the research, the main directions of improving the system of scientifically grounded measures are justified, which must take into account the specifics, peculiarities of the formation and spread of poverty for its further overcoming.

Ключові слова. Бідність, якість людського капіталу, розвиток населення, рівень добробуту, мінімальна заробітна плата, гідне життя, безробіття, соціально-економічні умови.

Ключевые слова. Бедность, качество человеческого капитала, развитие населения, уровень благосостояния, минимальная заработная плата, достойная жизнь, безработица, социально-экономические условия.

Key words. Poverty, quality of human capital, population development, welfare level, minimum wage, decent life, unemployment, socio-economic conditions.

Вступ. Проблема бідності існувала майже весь час розвитку людства, що завжди було обумовлено комплексом як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників, до яких можна віднести недосконале виробництво, відсутність прав на володіння знаряддями праці, проживання в несприятливих кліматичних умовах, втрата працездатності, розшарування суспільства, наявність в родині великої кількості непрацездатних членів тощо. Тобто для кожного історичного періоду, кожної країни чи окремої родини ці чинники могли варіюватися, посилюватися або зменшуватися. Також з часом змінювалося і саме поняття бідності. Якщо в минулі часи поняття бідності часто ототожнювалося з жебрацтвом і голодом, то сьогодні це поняття передбачає відсутність доступу до певних благ, невідповідність умовам проживання, обмеження або відсутність можливості для отримання освіти, медичної допомоги та соціально-економічного розвитку. Отже бідність стає багатограним поняттям, яке притаманне не тільки бідним країнам, але й країнам з високим загальним рівнем соціально-економічного розвитку. Особливістю сучасної бідності є і те, що вона в багатьох випадках виступає гальмом майбутнього розвитку населення та країни, враховуючи її вплив на погіршення якості людського капіталу.

Проблеми поширення бідності, пошук шляхів її зменшення та подолання досліджувалися і будуть надалі викликати жвавий інтерес як у вітчизняної, так і світової наукової спільноти через свою актуальність та неможливість абсолютного вирішення в найближчій перспективі. Значний інтерес викликають роботи Е. Дітона, Л. Ерхарда, Т. Пікетті, П. Таунсенда. Серед вітчизняних учених, які вивчали ці питання, варто відзначити В.П. Антонюк, І.Ф. Гнибіденко, А.М. Колота, Е.М. Лібанову [6], В.О. Мандибуру, О.Ф. Новікову, Г.Д. Тарасенко, Л.М. Черенько [10] та інших. Моніторинг ситуації з бідністю в країні та регіонах проводиться на постійній основі й щороку доповнюється новими складовими, які враховують зміни у соціально-економічній ситуації в країні та у матеріальному становищі українського населення. Однак, на жаль, і досі відсутня єдина концепція, на якій би базувалася національна і міжнародна політика подолання бідності не дивлячись на існування стратегій, програм, рекомендацій.

Постановка завдання полягає у дослідженні бідності як основного виклику розвитку країни, тобто чинника, що визначає соціально-економічний рівень країни та впливає на погіршення якості людського капіталу, визначенні основних причин її збільшення та обґрунтуванні можливостей її подолання в короткостроковій та довгостроковій перспективах.

Результати дослідження. В сучасних соціально-політичних умовах бідність стала явищем, яке, з одного боку, об'єднує більшість населення країни, а з іншого, стала розмінною монетою в програмах і обіцянках усіх політичних сил щодо її подолання. Використання різних підходів і понять дозволяє статистично

оцінювати рівень бідності по різному, в більшості випадків у бік його мінімізації для заспокоєння спільноти. Так, за даними Державної служби статистики та відповідно до методик, що використовуються міжнародними організаціями, які оцінюють рівень бідності в країні, рівень бідності в Україні у 2017 р. упав з 54,5 % до 39,4 %, що не відповідає ні міжнародним свідченням, ні результатам самооцінки домогосподарств України рівня своїх доходів.

Найчастіше бідність оцінюється за допомогою прожиткового мінімуму, що дозволяє визначити межу бідності [4]. Згідно Закону України, прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Зазначимо, що на 01.01.2018 р. офіційний прожитковий мінімум на одну особу дорівнює показнику, що і на кінець 2017 р., тобто 1700 грн, а фактичний розмір прожиткового мінімуму у цінах листопада 2017 р. у розрахунку на місяць на одну особу становив 3056 грн. Отже, офіційна величина прожиткового мінімуму в середньому на одну особу (листопад 2017 р. — 1624 грн) занижена порівняно з фактичним розміром прожиткового мінімуму на 1432 грн. При цьому навіть незначне підвищення соціальних стандартів на тлі незбалансованої економіки призводить до інфляції, як це відбулося після підвищення мінімальної зарплати та підвищення пенсій, що, в свою чергу, поглиблює бідність окремих категорій населення.

За даними українського інституту дослідження екстремізму Україна входить до найбіднішої категорії країн, з рівнем добробуту населення нижчим 5000 доларів. Станом на 2016 рік в Україні показник добробуту у 3,3 разу менший ніж у Венесуелі, у 2,5 ніж у Молдові, в 19,6 разу ніж у Польщі і у 31,8 разу ніж в Естонії [1].

Відповідно загально відомого підходу ООН, якщо людина витрачає на проживання та їжу менше 5 доларів на день, а на місяць менше 150 доларів, то вона живе за межею бідності. В Україні цей показник прив'язаний до прожиткового мінімуму, що відповідає приблизно 2 дол. на день, тобто українець живе за межею бідності якщо витрачає менше 2 дол. на день. У свою чергу, поріг злиднів за світовими стандартами займають ті, хто живе менш ніж на 1,25 дол. в день. За даними Світового банку в Україні за межею бідності знаходиться близько 80 % населення і процес зубожіння продовжується.

За таких умов потреба в благах довгострокового споживання, що підвищують комфортність проживання, а також потреба в якісних благах, необхідних для відтворення і розвитку людського капіталу (перш за все освітніх, медичних послугах), залишається недостатньо задоволеною. Поточний рівень добробуту обмежує можливості інвестування у власний розвиток значної частини населення.

Зазначимо, що міжнародна організація ООН виокремлює чотири основні прояви бідності населення: коротку тривалість життя; низьку професійно-освітню підготовку; позбавлення економічної бази нормального життя — чистої питної води, медичних послуг, якісного харчування; усунення від суспільного життя [3]. При цьому відповідно доповіді Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН і Всесвітньої продовольчої програми (ВПП), підготовленої для

Ради безпеки ООН в Україні близько 26 % людей з неконтрольованих районів і 15 % населення з контрольованих урядом районів у постраждалих від конфлікту Донецькій і Луганській областях були помірно або серйозно не забезпечені продовольством [7].

Необхідно звернути увагу на те, що економічна теорія визначає різноманітні причини бідності — від неефективності соціального захисту до загальної несправедливості економічної та соціальної систем. Серед основних причин бідності в сучасній економіці можна вважати: скорочення робочих місць, зростання безробіття, низький рівень оплати праці та пенсійного забезпечення, заборгованість із виплати заробітної плати, зниження соціальних гарантій, зростання інфляції у порівнянні з реальними доходами населення, рейдерські привласнення і розпад більшості підприємств, поширення корупції та тіньового сектора економіки, перенасичення ринку праці однорідними професіями, відповідно неможливість реалізувати власну робочу силу тощо [9].

Намагання держави вирішити проблему бідності за допомогою підвищення мінімальної заробітної плати, надання пільг і субсидій виконує лише функцію «рятувального круга» для підтримки існування, але не вирішує проблеми, бо населення залишається в категорії бідних, продовжуючи залежність свого існування від підтримки держави.

Завдання, які були поставлені стратегічними програмними документами країни — Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» та Угодою про Асоціацією між Україною та ЄС про зменшення бідності та впровадження європейських стандартів життя, не були вирішені. Затверджена нова Стратегія подолання бідності, розрахована до 2020 року, передбачає, що завдяки реалізації конкретних планів по боротьбі з бідністю, рівень бідності за абсолютним критерієм в Україні буде скорочено з 28 % до 15 % до 2020 року. При цьому планується досягти скорочення бідності серед працюючих людей з 18,5 % до 11 %, а рівня безробіття до 9 %.

Також у Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна», яка була прийнята в 2017 році, було представлено результати адаптації 17 глобальних цілей сталого розвитку з урахуванням специфіки національного розвитку відповідно до Світової глобальної програми сталого розвитку, що містить 17 цілей сталого розвитку, яких світ має досягнути до 2030 року. Першими двома цілями виступають — подолання бідності та голоду в світі. Адже нині близько 10 % людей живуть за межею бідності, витрачаючи менше 1,9 долара на день (показник бідності, що використовується Світовим Банком). Отже, проблема бідності є нагальною для всього світу, але ще раз необхідно підкреслити, що в Україні переважна частина населення відносить себе до бідних.

Поглиблений аналіз економічної поведінки населення дозволив дійти до таких основних висновків.

По-перше, доходи значної частини зайнятого населення сьогодні не можуть в повному обсязі задовольнити потреби самого працюючого. Так, у 2017 р. розміри мінімальної та середньої заробітної плати в Україні складали, відповідно, 3200 і 7377 грн, отже, мінімальна заробітна плата становила приблизно 43 % від середньої (рис. 1). За таких умов, до категорії бідного населення потрапляють сім'ї з утриманнями, оскільки дохід від зайнятості має забезпечувати і потреби непрацюючих членів домогосподарства.

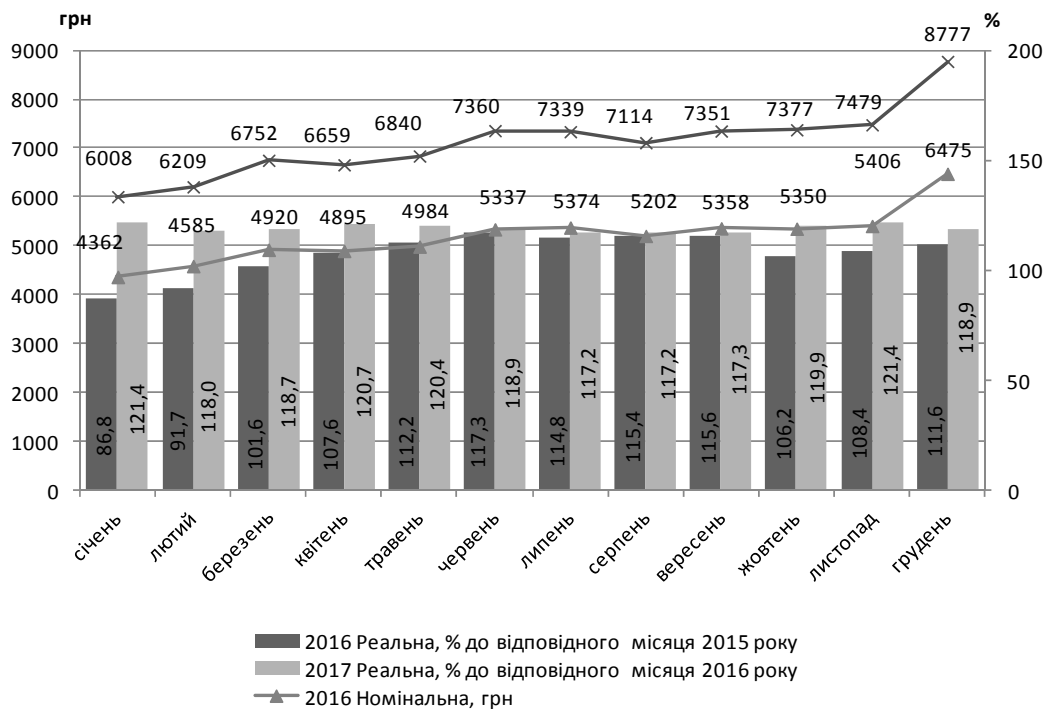

Рис. 1. Динаміка середньої заробітної плати у 2016–2017 рр. [5]

По-друге, найвагомішою статтею сукупних витрат домогосподарств продовжували залишатися витрати на харчування. Так, за різними оцінками пересічні українці витрачають на продукти харчування від 60 % до 80 %. Разом з тим, фактичні обсяги споживання продовольства не відповідають нормативам, розробленим Всесвітньою організацією охорони здоров'я [8]. В таких умовах говорити про розвиток особистості не тільки недоцільно, але й неетично.

По-третє, в Україні продовжує посилюватися проблема безробіття (табл. 1). Особа, яка втратила роботу, має надзвичайно високий ризик потрапляння до категорії бідних. Розуміючи, що сьогодні українська економіка переживає системну кризу, яка проявляється в істотному зниженні обсягів промислової продукції, перш за все машинобудування, металургії, хімічної галузі тощо, скороченні чисельності зайнятих на виробництві, зростанні безробіття, поширенні «тіньових» форм зайнятості тощо, у значної кількості населення не має можливості отримати або зберегти роботу через брак робочих місць. Варто відзначити і значний відтік економічного активного населення (за різними даними, від 5 до 6 млн осіб) за кордон і нелегальне працевлаштування.

Отже, в Україні переважає модель бідності як результат низького рівня доходів від зайнятості. Фактори, пов'язані з незадовільною ситуацією на ринку праці, низькою якістю робочих місць, їх недостатньою кількістю, є основними серед причин диференціації сімей за статусом бідності. Тому достатньо часто українську бідність традиційно визначають як «економічну» [2]. Але науковці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

наголошують на розповсюдженні нових форм бідності: через захворювання, за житловими умовами, за ознакою заборгованості та раптова бідність через втрату майна та джерел для існування внаслідок бойових дій [10].

Таблиця 1

РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ З 2010 ПО 2016 РР. В УКРАЇНІ

(кількість населення в тис.)

Роки	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття	Зареєстровано безробітних
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,80 %	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,60 %	505,3
2012	45553	20393,5	18736,9	1656,6	8,10 %	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,70 %	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,70 %	458,6
2015	42760,5	17396	15742	1654	9,50 %	461,1
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,70 %	407,2

Ще однією причиною зниження рівня добробуту громадян України є падіння курсу гривні. Девальвація гривні за 2015–2016 рр. призвела до зменшення вартості ринкової капіталізації економіки України на 96,8 %. Це найгірший показник серед усіх країн світу за даними МВФ. Фінансова діяльність населення характеризується дуже незначним рівнем заощаджень та інвестицій.

Необхідно підкреслити і те, що активна частина збіднілого населення погіршує криміногенну ситуацію в країні. Зубожіння населення на тлі низької ефективності правоохоронної системи, повертає Україну в 90-ті. Лише за два роки — 2013–2015 (роки падіння економіки та зростання екстремізму) кількість особливо тяжких злочинів у країні зросла майже у два рази — з 13 до 21,5 тис. випадків [1].

На тлі окреслених проблем суттєвою проблемою залишається і недостатнє фінансування соціального захисту та гуманітарної сфери.

Таким чином, усе зазначене вимагає ґрунтовного оцінювання перспективності та ефективності реформ, визначення їх майбутнього соціального ефекту. Відповідно до цього вважаємо за доцільне передбачити:

активізацію базового рівня соціально-економічного розвитку та припинення деіндустріалізації економіки країни як основного чинника подолання бідності та підвищення якості життя населення;

збереження економічно активного населення, бо якщо Україна залишиться країною з населенням лише пенсійного віку, вирватися з пастки бідності буде неможливо;

осмислення напрямку подальшого розвитку економіки та визначення поетапних кроків його реалізації, бо до цього часу ми не маємо чітких державних програм розвитку регіонів, промисловості, галузей економіки, які корелювалися б між собою та мали практичний характер;

проведення деталізованого аналізу чинників бідності на всіх рівнях управління та визначення механізмів її зменшення;

визначення основних причин підвищеного ризику бідності серед категорій населення, що знаходяться на соціальному забезпеченні держави; приведення тарифів на оплату житлово-комунальних послуг у відповідність до оптимального співвідношення рівня доходів населення, рентабельності житлово-комунального комплексу та державних гарантій;

введення жорсткіших механізмів подолання корупції як однієї з важливих причин, що перешкоджають ефективному використанню бюджетних коштів, реалізації реформ соціально-економічного забезпечення.

Висновки. Розв'язання проблеми бідності в Україні потребує удосконалення системи науково-обґрунтованих заходів, які повинні враховувати специфіку, особливості формування та поширення бідності, причини її виникнення. Стратегічно соціально-економічний розвиток суспільства неможливий без зменшення масштабів бідності, зростання матеріального багатства, і відповідно створення достатніх умов для розвитку людського капіталу. Отже рівень добробуту є визначальним для відтворення та розвитку людського капіталу, розвитку країни в цілому, тому недооцінка фінансування людського капіталу, проблема поширення бідності серед населення країни стають суттєвими чинниками розриву в розвитку між Україною та розвинутими країнами світу.

Література

1. Бідність — головна загроза безпеці громадян у 2017 р.: Аналітична доповідь Українського інституту дослідження екстремізму: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/bidnist.pdf>.
2. Бідність в Україні та пропозиції профспілок щодо її подолання // Бібліотечка голови профспілкового комітету. — К.: «Профінформ» ФПУ, 2011. — 48 с.
3. *Вербицька, Г.Л.* Проблеми бідності та рівня життя населення України / Г.Л. Вербицька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». — 2010. — № 691 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. — С. 305–309.
4. *Годлевська В.Ю.* Проблеми бідності сучасній Україні та шляхи її подолання / В.Ю. Годлевська // Соціологія та профспілковий рух. — №3-4. — 2015. — С.11–13.
5. Заробітна плата у грудні 2017 року: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: / <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. *Лібанова Е.М.* Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу : монографія / Е.М. Лібанова. — К. : КНЕУ, 2008. — 330 с.
7. ООН включила Україну в перелік стран с проблемами с продовольствием. // [Електронний ресурс] — Режим доступу: /<http://www.unn.com.ua/ru/news/1712236>.
8. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України. : [Електронний ресурс]. — Режим доступу: / <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. *Томаневич Л.М.* Бідність як соціально-економічна загроза національній безпеці держави / Л.М. Томаневич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. — 2013. — Вип. 1. — С. 165–175.
10. *Черенько Л.М.* Нові форми бідності в Україні: основні прояви та оцінка масштабів явища /Л.М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. — 2015. — № 1 (23). — С.11–21.

References

1. Ukrainian Institute for the Study of Extremism (2017), Poverty is the main threat to the security of citizens in 2017, available at: <http://uire.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/bidnist.pdf> (Accessed 15 January 2018).
2. Bibliotekha holovy profspilkovoho komitetu (2011), Bidnist v Ukraini ta propozyitsii profspilok shchodo yii podolannia [Poverty in Ukraine and trade unions proposals to overcome it], «Profinform» FPU, Kyiv, Ukraine.
3. Verbytska, H. L. (2010), “Problems of poverty and living standards of the population of Ukraine”, Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika», no. 691, pp. 305–309.
4. Hodlevska, V. Yu. (2015), “Problems of Poverty in Modern Ukraine and ways to overcome it”, Sotsiologhiia ta profspilkovyi rukh, no. 3–4, pp. 11–13.
5. State Statistics Service of Ukraine (2017), “Salary in December 2017”, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 17 January 2018).
6. Libanova, E.M. (2008). Bidnist naselennia Ukrainy: metodolohiia, metodyka ta praktyka analizu [Poverty in Ukraine: methodology, methods and practices of analysis], KNEU, Kyiv, Ukraine.
7. Ukrainian national news (2018), “The United Nations included Ukraine in the list of countries with food problems”, available at: <http://www.unn.com.ua/ru/news/1712236> (Accessed 27 January 2018).
8. State Statistics Service of Ukraine (2017), “Socio-demographic characteristics of households in Ukraine”, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 18 January 2018).
9. Tomanevych, L. M. (2013), “Poverty as a socio-economic threat to the national security of the state”, Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, no. 1, pp. 165-175.
10. Cherenko, L. M. (2015), “New forms of poverty in Ukraine: the main manifestations and assessment of the scale of the phenomenon”, Demohrafiia ta sotsialna ekonomika, no. 1 (23), pp. 11–21.

Стаття надійшла до редакції 22.01.18 р.